

maar met de Eerste Wereldoorlog, de Duitse bezetting en de frontervaring erin, bevestigt Wils zijn stelling dat het anti-Belgisch Vlaams-nationalisme – op een aantal niet doorslaggevende stemmen en gestes vóór de Eerste Wereldoorlog na – het product is van de Flamenpolitiek van de Duitse bezetter. Dat ressentimentvolle nationalisme dooft niet uit onder meer dankzij de stugge, weigerachtige houding van koning Albert om in te gaan op de Vlaamse eisen. Bovendien leed de beweging dan aan wat Wils in een epiloog treffend ‘de völkische verdwazing’ noemt. Het vierde en laatste deel behandelt de periode na de Tweede Wereldoorlog. Die behelst onder meer de verdere taalwetgeving, de splitsing van de Leuvense universiteit, de staats hervorming van 1970 maar ook de persistentie van anti-Belgisch rancune. Hierop komt Wils ongezouten terug in een epiloog waarin hij afweegt hoe het door Vlaams-nationalisten als ‘onvoltooid’ beschouwd Vlaanderen zijn ‘voltooiing’ zou kunnen vinden. Hij waarschuwt voor de strategie én de prijs die sommigen veil hebben voor deze ‘voltooiing’ vermits “de meeste kaderleden van de Vlaams-nationalistische partijen en verenigingen, revanchistische gevoelens koesteren tegen België omwille van de bestraffing van de fascistische collaboratie”.

De laatste worp van de emeritus-hoogleraar is een doorwrocht maar allerminst gemakkelijk boek waarover zijn naasten zich ontfermden toen zijn gezondheid wankelde. Het veronderstelt behoorlijk wat kennis van de geschiedenis van de Vlaamse beweging en van de historiografische debatten over die beweging waarin Wils doorgaans zelf een hoofdrol vertolkte. Tal van organisaties en personen worden opgevoerd zonder enige duiding. Een aantal hoofdstukken vallen lang uit. Een fijnere structurering, namenregister of glossarium hadden de beproefde lezer wat soelaas kunnen bieden. Dat zijn entourage en zijn uitgever deze afwerking niet voor elkaar kregen is jammer en staat wat haaks op de ijzersterke reputatie die Lode Wils over zeventig jaar noeste arbeid vestigde als een nauwgezette, consciëntieuze onderzoeker en auteur. Het is mede dit metier, deze volharding, deze discipline die van Lode Wils een uitzonderlijk historicus gemaakt hebben.

Slechts weinigen zijn in hun vakgebied, rond hun onderzoeksthema, zo incontournable en hebben als referentie, als ankerpunt, de historiografie zo gestimuleerd als hij deed. Alle hulde en dank die hem naar aanleiding van deze publicatie te beurt vielen zijn dan ook terecht.

Vincent Scheltiens

JELENA DOBBELS

Building a profession. A history of General Contractors in Belgium (1870-1970)

Brussels, VUBPRESS, 2021, 246 p.

Dit boek, de handelseditie van een proefschrift, beschrijft het professionaliseringsproces van de Belgische algemene aannemers tussen 1870 en 1970. Aannemers zijn centrale actoren in het productieproces in de bouw, naast architecten en ingenieurs. Terwijl over die laatste twee groepen al onderzoek bestaat, is de rol van de aannemers onderbelicht gebleven. Dit boek wil die leemte opvullen door de professe in kaart te brengen vanuit het perspectief van de bedrijven – waarbij een grote (Louis De Waele) en een kleinere (Ruttiens) centraal staan – hun organisaties en de relatie met de staat. De focus ligt, wat het laatste betreft, vooral op de wetgeving. Dat is een logische keuze: een sleutelaspect van het proces van professionalisering is de geïnstitutionaliseerde afgrenzing van het beroep door specifieke eisen te stellen om in het vak actief te mogen zijn; via wetgeving zijn die eisen het best afdwingbaar.

Het onderzoek is gebaseerd op nationale en internationale literatuur en uitgebreid bronnenonderzoek. België wordt expliciet in een internationale context geplaatst. Uit bronnen geproduceerd door organisaties zoals tijdschriften werd uitgebreid geput, ook voor het talrijke illustratiemateriaal. Archiven leverden eveneens veel basismateriaal op: naast de twee al genoemde archieven van aannemersbedrijven werden archieven gebruikt van andere aannemers, van opdrachtgevers van bouwwerken zoals de provincie Antwerpen of de stad Brussel en tenslotte van organisaties van aannemers.

Het boek belicht hoe de aannemers zich vestigden als beroepsgroep en zich met enig succes

konden positioneren tegenover de architecten en de bouwkundig ingenieurs. De ontwikkeling van de organisaties krijgt terecht veel aandacht, precies omdat zij in niet onbelangrijke mate de dragers waren van het proces van professionalisering en de band legden met de staat.

Het was de ambitie van de auteur om bij te dragen tot de ontwikkeling van de bouwgeschiedenis door de aannemers voor het voetlicht te brengen, waardoor, zo hoopt ze, in de toekomst niet langer meer sprake zal zijn van een exclusieve focus op de figuur van de architect. Dat opzet is zeker geslaagd en de auteur maakt goed duidelijk hoe het bouwproces functioneerde en hoe de rollen verschoven. De aanpak laat evenwel ruimte voor kritiek.

De keuze om de verhouding met de staat als invalshoek te nemen is beslist te verdedigen maar de relatie tussen de aannemers en de staat wordt onvoldoende geconceptualiseerd en niet op een systematische manier geanalyseerd. Wetgeving die relevant is voor de professionalisering van het aannemersberoep wordt opgesomd en besproken, maar de ontstaanscontext ervan krijgt onvoldoende aandacht. Met name de vragen of en hoe de aannemers hebben kunnen wegen op het besluitvormingsproces en de concrete vormgeving van wetgeving hebben kunnen beïnvloeden, worden niet op een systematische wijze gesteld door nader in te gaan op de inhoud ervan of door de parlementaire bronnen erop na te slaan. De lezer blijft op zijn honger zitten wat de mogelijke banden met de politiek betreft en de kanalen (inclusief politici die een centrale rol hebben gespeeld, zoals de liberale minister van Openbare Werken Omer Vanaudenhove die een expansieve infrastructuurpolitiek volgde) die gebruikt werden om de wensen van de aannemers in te willigen. De politiek wordt te veel gezien als een externe factor.

Een rode draad in het verhaal lijkt de ontwikkeling van de organisaties van aannemers tot een invloedrijke drukkingsgroep. Tal van elementen die dat proces gestalte gaven komen aan bod, ook op het symbolische vlak, maar de vraag naar de manier waarop dit gebeurde, welke rol de interac-

tie met de staat speelde en hoe de organisaties die zelf vorm gaven wordt niet systematisch en expliciet gesteld, laat staan dat gepeild wordt naar een verklaring. Na de Eerste Wereldoorlog krijgt de economische rol van de staat een nieuwe invulling. Dit proces krijgt weinig aandacht die verder gaat dan het descriptieve, zoals bijvoorbeeld voor de productiviteitskwessie na de Tweede Wereldoorlog. Rationalisering van de productie en verhoging van de arbeidsproductiviteit was een algemeen fenomeen na de Tweede Wereldoorlog in het Westen. Een vraag had kunnen zijn hoe deze processen zich precies vertaalden in de bouwsector, waar vroeger niet zoveel werd gedaan aan opvoering van de productiviteit.

Verder wordt de concrete impact van bepaalde overheidsmaatregelen voor de aannemers miskend. Dat is het geval voor de wet van 1903 die een verzekering tegen arbeidsongevallen verplichtte, weliswaar via private verzekeraars. Op p. 50-51 wordt ingegaan op strategieën om de impact van allerlei risico's te beperken onder meer door bepalingen op te nemen in werkplaatsreglementen over arbeidsveiligheid. De wet van 1903 wordt hier niet vermeld, terwijl het toch voor de hand ligt dat een wet die een verzekering tegen arbeidsongevallen oplegde (en werkgevers met veel arbeidsongevallen meer premie deed betalen) in die beweging naar risicobeperking een rol heeft gespeeld.

In het algemeen wordt de werknemersgroep stiefmoederlijk behandeld. Dat vloeit voort uit het 'elite-perspectief' van dit onderzoek waarbij de band tussen ondernemers en architecten/ingenieurs centraal staat. Omdat de werknemers door zich te organiseren institutioneel konden wegen op de regulering van loon- en arbeidsvoorwaarden, was het aangewezen geweest hier meer aandacht aan te besteden, al was het maar omdat dit ook gevolgen had voor de organisaties van aannemers zelf. Op dit punt blijft het vaak bij beschrijvingen, eerder op basis van de publicaties van de organisaties van aannemers, dan op de gespecialiseerde literatuur. Zo wordt een wel erg consensueel beeld geschetst van de arbeidsverhoudingen in de sector.

Een boek dat evoluties in een langetermijnperspectief bekijkt dient goed aan te geven waar de cesuren precies liggen en welke periodes tot verandering geleid hebben. Op dit punt overtuigt het boek niet altijd. Wanneer de grote veranderingen precies te situeren waren wordt niet duidelijk in het algemeen besluit. Bepaalde uitspraken die gedaan worden over de lange-termijnevolutie zijn bovendien betwistbaar. Dat is het geval voor de stelling dat ‘during the course of the twentieth century, internationalisation only increased’ (p. 222). Dat kan worden gezegd voor het einde van de twintigste eeuw, maar geldt niet voor het hele eeuw. Met name in de jaren 1930 is de algemene tendens er eerder een van protectionisme en terugplooiën op het nationale niveau. De auteur maakt niet aannemelijk dat de bouwsector hier een uitzondering op vormde.

Een periode die onvoldoende aandacht krijgt is de Tweede Wereldoorlog. Toch was die van groot belang, zo blijkt uit de vaststelling dat in 1941 voor het eerst een systeem van vergunningen werd ingevoerd, gebaseerd op een voorstel van de aannemers zelf uit 1935. Het systeem werd in 1947 hernieuwd. Hoe dit systeem tot stand kwam tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt niet verder in detail geanalyseerd, terwijl dit toch voor de hand had gelegen, niet alleen omdat het de eerste vorm van vergunning was, maar ook omdat de rol van de staat in de organisatie van de bouwsector tijdens de Tweede Wereldoorlog sterk veranderde met de oprichting van het Commissariaat-generaal voor de wederopbouw in 1940. Het is in die context dan ook geenszins verwonderlijk dat het besluit van de secretarissen-generaal dat het vergunningenstelsel invoerde mee ondertekend werd door Karel Verwilghen, secretaris-generaal van het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg én Commissaris-generaal voor wederopbouw. Bij de bespreking van dit besluit stelt de auteur vast dat het niet werd ondertekend door “the occupying government”. Welke instantie dat zou kunnen zijn is niet duidelijk: de Militärverwaltung? Weinig waarschijnlijk: die vaardigt verordeningen uit en tekent de besluiten van het comité van secretarissen-generaal niet mee. Het enige ‘government’ was de regering in ballingschap in Londen, die geen zeg had in het

comité van secretarissen-generaal; dat laatste had immers delegatie van bevoegdheid om het bezette land te besturen in afwezigheid van de regering.

De stelling dat de afwezigheid van een handtekening van ‘the occupying Government’ te maken had met de Galopin-doctrine “through which the Belgian government tried to prevent Belgian industry falling into the hands of the German occupying forces” (p. 184) klopt al helemaal niet. De Galopin-doctrine werd niet uitgewerkt door de regering, maar door de grote banken en holdings en laat nu de bouwsector net een van de sectoren zijn die aan de controle van de holdings ontsnapte en bij het begin van de bezetting via een van de organisaties, de Landsbond der Bouwbedrijven en Openbare Werken, haar leden ertoe aanzette alle opdrachten van de Duitsers en in Duitsland aan te nemen, ongeacht of ze een militair karakter hadden. Dat was manifest in strijd met de Galopin-doctrine, die productie van ‘wapens en munitie’ uitsloot ...

Overigens was ‘Mister Boddewijn’ niet de secretaris-generaal van Openbare Werken, maar op dat moment nog Alexandre Delmer; Boddewijn was een leider van een organisatie van aannemers.

Kortom, we hebben hier te maken met een ambitieus boek dat een nieuw terrein in de geschiedenis van het bouwen ontgint, daarbij verschillende nieuwe inzichten biedt maar tekort schiet op het conceptuele vlak en de inbedding in een aantal relevante aangrenzende domeinen van de historiografie.

Dirk Luyten

YASMINA ZIAN

Un antisémitisme ordinaire. Représentations judéophobes et pratiques policières (1880-1930)
Bruxelles, Editions de l’Université de Bruxelles, 2023, 232 p.

Rares sont les ouvrages consacrés à l’antisémitisme en Belgique, en particulier traitant de la période 1880-1930. Cette étude est très originale et novatrice à plusieurs égards. L’auteure s’intéresse au quartier très populaire de Cureghem, portant ainsi son attention sur Bruxelles, ville peu